

INDUSTRIPRODUKTIONEN I FOLKHUSHÅLLNINGENS TJÄNST

Av docent INGVAR SVENNILSON

Hotet mot vår råvaruförsörjning.

Att vår folkförsörjning till en betydande del vilar på landets industriella produktion är en välkänd sak. Det är också väl känt, att den utveckling av den industriella produktionen, som ägde rum före kriget, bildade den viktigaste hävstången för den fortskridande höjningen av svenska folkets levnadsstandard. I denna mening har industriproduktionen alltid stått i folkhushållningens tjänst. Under det nu pågående kriget har emellertid behovet att hushålla med våra industriella tillgångar i hög grad skärpts. Såsom framhållits i ett tidigare föredrag i denna radioserie, har vår industri ställts inför nya omfattande och svåra produktionsuppgifter. Försvaret måste stärkas med ny materiel och de luckor, som svårigheterna för sjöfarten västerut åstadkommit i vår folkförsörjning, måste i möjligaste mån fyllas ut. Dessa uppgifter måste lösas under en tid, då tillförseln av bränslen och industriella råvaror blivit starkt nedskuren.

De nya produktionsuppgifterna ställa nya krav på alla slag av industriella tillgångar. På en rad olika punkter uppstå svårigheter att tillfredsställa dessa krav genom en ökad insats av produktivkrafter. Det uppstår på dessa punkter — för att använda ett tekniskt uttryck — trånga sektioner, som bilda ett hinder för en önskvärd utveckling av produktionen. De militära beställningarna ha sålunda bland annat ökat behovet av verkstadsarbetare med långt driven yrkesskicklighet, ett behov, som endast så småningom kan fyllas genom en fortlöpande omskolning och vidareutbildning av arbetskraft. Det jättelika programmet för ammunitionstillverkningen har ökat behovet av verktygsmaskiner utöver tillgången, och den önskvärda utvidgningen av produktionen på detta område har därför endast så småningom kunnat komma till stånd, allteftersom nya sådana maskiner kunnat anskaffas. Det torde emellertid knappast råda något tvivel om, att försörjningen med råvaror, sedan avspärningen skärpts,

kommit att utgöra det mest svårlösta hushållningsproblemet på det industriella området. Att råvaruproblemet trätt så starkt i förgrunden är naturligt i ett land, där förädlingsindustrierna äro så mångsidigt utvecklade och utrustade både med en modern produktionsapparat och med en talrik, högt kvalificerad arbetarstam, men där försörjningen med industriella råvaror i så hög grad byggt på tillförsel västerifrån. I sistnämnda avseende har vårt land varit inordnat i det ekonomiska storrum, som världshandeln omspände före kriget. Vi ha exporterat förädlade industrivaror till olika transoceaniska länder och vi ha däriifrån hämtat råvaror, som kunnat erhållas billigare, än om de skulle ha framställts inom vårt land eller på annat håll inom Europa.

Emellertid har vårt beroende av råvarutillförsel västerifrån växlat i hög grad för olika varuslag. Bomull, jute, kautschuk och smörjolja produceras som bekant ej alls inom landet. Stenkol, ull, lin, grövre hudar och vissa metaller ha framställts i mycket begränsad utsträckning. Produktionen av andra viktiga råvaror, såsom koppar och flera kemikalier, har varit aktningsvärd men har icke kunnat täcka mer än en del av de inhemska behoven. Vår produktion av järn är visserligen tillräcklig för att täcka de inhemska behoven, men den vilar i hög grad på import av sådana råvaror som bränsle och skrot. Endast ett begränsat antal råvaror, såsom vissa kemikalier och trävaror, ha framställts i tillräcklig utsträckning för att täcka behoven.

Förhållandet mellan inhemska tillgångar och behov växlar sålunda starkt för olika råvaror. Vår försörjningsfront på olika områden är i detta avseende mycket ojämn. Genom upplagring av råvaror före kriget och under de första krigsmånaderna har man sökt att i möjligaste mån utjämna fronten och fylla ut luckorna i vår råvaruförsörjning. Men det är givet, att möjligheterna till upplagring varit alltför begränsade för att man på denna väg skulle ha kunnat säkerställa försörjningen under en avspärrningsperiod med flera års varaktighet. Och det är på en hushållning med våra råvaror under en lång avspärrningsperiod, som man nu måste bereda sig. Även om man måste hoppas på ett snart slut på kriget, kan man givetvis icke underlåta att söka trygga försörjningen vid en avspärrning på längre sikt. I detta avseende har en av de mest framträdande förändringarna ägt rum av de industriella hushållningsproblemen. Under normala tider med fri handel är det naturligt att inrikta den industriella produktionen på kort sikt i en ständig anpassning till

det växlande internationella konjunkturläget. Avspärningen har nu tvingat oss att göra upp hushållningsplaner på flera års sikt, i vilka den löpande industriella produktionen inordnas.

Råvaruhushållningens metoder.

Vid den planmässiga hushållning på det industriella området, som man nu söker genomföra, har man haft att välja på olika metoder, som skulle kunna betecknas som negativa och positiva. Den negativa och enklare metoden består däri, att man på de områden, där råvarufrenten är svag, skär ned förbrukningen i en sådan grad, att alla viktiga råvaror räcka under hela den hushållningsperiod, som man fastslagit. Metoden har sin givna begränsning däri, att förbrukningen av vissa råvaror icke kan skäras ned huru långt som helst, utan att stora svårigheter göra sig gällande. Denna metod har måst anlitas i viss utsträckning. I och för sig måste den leda till försämrad försörjning, ökad arbetslöshet och minskade inkomster inom näringslivet. I största möjliga mån har man emellertid sökt undvika att slå in på denna väg och i stället sökt utjämna råvarufrenten genom vad jag nyss kallade positiva metoder. De åtgärder man därvid tillgripit ha varit av två olika slag.

Under den gångna avspärningsperioden ha de måhända viktigaste åtgärderna bestått däri, att man sökt ersätta råvaror, som bildat en svag sektor i råvarufrenten, med andra, på vilka tillgången varit mera riklig. Man har på detta sätt utjämnat råvarufrenten genom att stärka de svagare delarna av denna front på de starkare delarnas bekostnad. En sådan utjämning av råvarufrenten har emellertid nödvändiggjort en mycket ingående reglering av råvarornas användning för olika ändamål. Det är nämligen ett väl känt förhållande, att en råvara ofta i vissa användningar knappast kan ersättas med någon annan, medan på andra områden en ersättning mycket väl är möjlig. Genom att ersätta en knapp råvara på alla de områden, där så är möjligt, har man kunnat lämna en rikligare tilldelning av denna vara på de områden, där en ersättning ej kunnat äga rum. Några exempel kunna belysa detta: Bomullssäcken kunna i betydande utsträckning ersättas med papperssäcken, och därmed blir en rikligare tilldelning av bomullsvaror för beklädnadsändamål möjlig. Vissa typer av kläder kunna med fördel i betydande utsträckning tillverkas av cellull och lump, material, på vilka tillgången är relativt riklig; därigenom blir det möjligt att hålla en högre produk-

tion av vissa trikåvaror, exempelvis strumpor, som helst böra tillverkas med en högre inblandning av ren ull. Fetthaltiga tvättmedel kunna för vissa användningar relativt lätt ersättas med nya oorganiska tvättmedel och i samma mån kan då försörjningen med fetthaltiga tvättmedel hållas rikligare för ändamål, där en ersättning ter sig svårare. Metallerna kunna på vissa områden ersätta varandra. Koppar, aluminium och andra metaller kunna för vissa ändamål med fördel ersättas med järn. De anspråk på järntillgångarna, som därmed ställas, bli relativt begränsade i förhållande till den samlade järnförbrukningen. Betydande kvantiteter av andra metaller kunna emellertid på detta sätt frigöras för en rikligare användning på områden, där en ersättning med järn icke är möjlig eller i varje fall med större svårighet låter sig genomföras. Järn kan samtidigt för byggnadsändamål ersättas med cement och trä. På detta sätt kan en allmän *förskjutning av råvaruunderlaget för produktionen* genomföras, genom vilken de olikheter ifråga om knappheten på råvaror, som råka föreligga mellan olika varuslag, i viss mån kunna utjämnas. En produktionsreglering, som tar sikte på att åstadkomma en sådan utjämnning, gör det möjligt att över hela linjen hålla produktionen på en högre nivå, än som vore möjligt vid en likformig nedskärning av råvaruförbrukningen, och den blir därför också ett av de viktigaste medlen för regleringspolitiken under avspärrningen.

Det är emellertid givet, att man stöter på växande hinder och svårigheter, ju längre man söker driva en förskjutning av råvaruunderlaget för produktionen. Dessa hinder taga sig uttryck i vad man sammanfattande skulle kunna beteckna som en sänkt produktivitet för näringslivet. Man har ju anledning räkna med att vid fri varutillförsel för varje produktionsändamål i stort sett utväljas de lämpligaste råvarorna; en tvångsvis genomförd förskjutning av råvaruunderlaget bör då också medföra en sänkt produktivitet. Ett annat uttryck för denna produktivitetssänkning är den förändring av industriprodukternas kvalitet, som följer med ett ändrat val av råvaror. Man måste emellertid i detta avseende beakta, att kvalitets-sänkningen ur brukssynpunkt ofta kan vara mera skenbar än verklig. Som bekant är ett av de viktigaste och kanske på vissa områden det allra viktigaste medel, som företagen under moderna förhållanden begagna för att erövra kunder på marknaden, successiva förbättringar av varornas kvalitet, förbättringar då fattade i en mycket relativ betydelse, nämligen i relation till kundernas uppfattning om vad som är bäst. Dessa förbättringar måste i många fall

ur ändamålssynpunkt betraktas som tämligen betydelselösa. De ha i många fall karaktären av vad man på amerikanskt försäljningsspråk kallar "selling points", som utan att förbättra varans användbarhet göra den mera tilltalande i kundens ögon. I sådant syfte ha ofta olika, i nuvarande läge ytterst knappa metaller och speciellt legeringsmetaller, dyrbara ullkvaliteter etc. funnit användning för ändamål, där de främst tjänat som försäljningsargument. Besparingar av viktiga råvaror kunna därför genomföras vid den högt uppdrivna standard, som kännetecknar den svenska varuförsörjningen, vilka möjliggöra en förbättring av försörjningen, sedd ur mera allmänna synpunkter.

Man får ej heller förbise, att den produktivitets- och kvalitetsför-sämring, som följer med en tvångsvis genomförd förskjutning av råvaruunderlaget för produktionen, i många fall kan motverkas eller kanske rent av upphävas av en samtidigt skeende, under krisens tryck påskyndad utveckling av de tekniska metoderna.

Behovet av att skära ned råvaruförbrukningen och i samband därmed förskjuta råvaruunderlaget för produktionen i produktivitets- och kvalitetssänkande riktning begränsas emellertid, i den mån en *ökad produktion av råvaror* kan komma till stånd inom landet. Jag kommer därmed in på de positiva åtgärder för en förstärkning av svaga sektorer i vår råvarufront, som i framtiden sannolikt komma att bli av allt större betydelse.

En ökning av produktionen av råvaror är icke blott en god försörjningspolitik utan är även i nuvarande läge den bästa formen av sysselsättningspolitik. Själva råvaruproduktionen och de anläggningsarbeten, som krävas för dess igångsättande, äro ur denna synpunkt av mindre betydelse. Åtminstone gäller detta den kemiska och metallurgiska produktion, som för närvarande står i förgrunden. Den största betydelsen av en ökad råvaruproduktion ur sysselsättningsynpunkt ligger i stället däri, att våra råvaruförädlande industrier, textilindustri, livsmedelsindustri, metallvaruindustri, m. fl., kunna hållas igång. Ett schematiskt exempel, hämtat från textilindustrien, torde bäst klargöra den stora betydelse, som en ökad råvaruproduktion har i nuvarande läge. Exemplet gör ej anspråk på full verklighetstrohet men torde komma verkligheten tillräckligt nära för att kunna anföras i klargörande syfte.

För att hushålla med bomullstillgångarna på längre sikt har det blivit nödvändigt att skära ned bomullsspinneriernas förbrukning av

råbomull. Dessutom måste man räkna med att importen av garn och tyger av bomull kan komma att bli begränsad. Bomullen kan emellertid för vissa användningar med stor fördel ersättas med cellull, som kan tillverkas inom landet. Produktionen av cellull inom landet håller för närvarande på att byggas ut och ytterligare utvidgningar övervägas. Anläggningskostnaderna för en cellullfabrik med en kapacitet av 8.000 ton per år kan måhända anslås till 10 miljoner kronor. Genom ett sådant tillskott av spånadsämnen kan ytterligare 1/5 av bomullsindustriens produktionsförmåga utnyttjas. Värdet av de färdiga varor, som på detta sätt komma fram, kan i runt tal anslås till 50 miljoner kronor per år. Sedd ur nationalekonomisk synpunkt, blir den nya cellullfabriken tydligen i hög grad räntabel. Emot de ökade intäkterna av textilförsäljningen, 50 miljoner kronor årligen, som tillfalla dem, som äro verksamma i textilhandeln och i textilindustrin, svarar en engångsutgift av endast 10 miljoner kronor.

Vinsterna för folkhushållet av en ökad råvaruproduktion kunna bli ändå större än i det anförda exemplet, när flera råvaror användas i kombination. Många råvaror, som bilda en helt underordnad kostnad för tillverkningen, kunna likväl vara helt nödvändiga för produktionens genomförande. Det bästa exemplet erbjuda smörjoljorna, som äro nödvändiga överallt, där maskiner utnyttjas. Sådana varor kunna sägas utgöra *nyckelvaror* för produktionen. Det kan bli särskilt ödesdigert, om råvarufronten sviktar på sådana punkter. Näringslivet kan då bli lamslaget över betydande områden, även om råvaruförsörjningen i övrigt är god. Det kan i ett bristläge löna sig att taga upp en tillverkning av sådana nyckelvaror även under de mest ogynnsamma tekniska förutsättningar. En ökad produktion av sytråd, som nu genomföres här i landet, kan förhindra, att ett bristläge uppkommer, som får vidsträckta, ogynnsamma verkningar för konfektionsindustrin och konfektionshandeln. På samma sätt kan en inhemsk produktion av vissa metaller bilda basen för en omfattande förädlingsindustri med metaller som råvara, och en produktion av vitplåt kan möjliggöra en ökad konservering av livsmedel, som annars måhända skulle gå förlorade för folkhushållet.

Även om en inhemsk råvaruproduktion är nationalekonomiskt motiverad, är det emellertid icke säkert, att det enskilda företaget kan bära de med produktionen förenade kostnaderna och riskerna. Genom ett samgående mellan de företag inom en viss industrigren, som draga fördel av den ökade råvarutillgången, skulle sannolikt

dessa svårigheter i många fall kunna övervinnas. I viss utsträckning har emellertid ett statligt stöd åt råvaruproduktionen visat sig nödvändigt. Detta stöd har tagit många olika former. I vissa fall har staten själv trätt in som företagare. Detta gäller exempelvis den nu planerade framställningen av olja ur våra inhemska skifferlager.

Råvaruproduktionen bygges ut.

Förberedelser för igångsättande av ny råvaruproduktion började träffas ganska snart efter krigsutbrottet. Efter händelserna den 9 april förra året ha dessa förberedelser fullföljts med ökad energi. De ha nu framskridit så långt, att resultat på olika områden synas ligga inom nära räckhåll.

På metallområdet förberedas omfattande utvidgningar. Produktionen av koppar håller för närvarande på att utbyggas med 3.000 à 4.000 ton årligen. Produktionen av aluminium har hittills varit baserad på importerad aluminiumoxid. Man förbereder nu en produktion av denna råvara inom landet. Åtgärder förberedas vidare för ökad brytning av wolframalm, och en anläggning för framställning av kobolt är under byggnad. Möjligheter föreligga även att täcka behoven av bly och zink med inhemsk produktion. Troligen kunna dock dessa metaller liksom tidigare erhållas från utlandet i utbyte mot bly- och zinkmalm.

Produktionen av konstsilke och cellul, som 1939 endast uppgick till 2.000 ton, kommer, sedan nu igångsatta anläggningsarbeten slutförts under våren 1941, att stiga till 7.000 à 8.000 ton årligen. Samtidigt försiggår en fortlöpande utvidgning av linnedlingen.

Förbrukningen av rågummi har måst nedskäras med omkring 30 %, men verkningarna härav på försörjning och sysselsättning ha till större delen kunnat motverkas genom en ökad insamling och regenerering av avfallsgummi.

På det kemiska området pågår ett mycket omfattande nydaningsarbete, som på grund av produktionens starka differentiering på en rad olika tillverkningar är svårt att överblicka. Jag skall därför här endast angiva några viktigare, nu aktuella utvidgningar av den kemiska råvaruproduktionen. Behovet av kolsvavla och alkali för den utvidgade cellulltillverkningen kommer att kunna täckas genom ökad inhemsk produktion. Utvinningen av sprit i samband med cellulosa produktionen kommer att ökas genom ett flertal nya

anläggningar. En första träförsockringsfabrik är under byggnad. I samband med spritproduktionen komma nya råvaror att utvinnas. Ett flertal nya träkolningsanläggningar, vid vilka en rad olika biprodukter kunna tillvaratagas, äro under utbyggnad eller planeras; bland biprodukterna kunna nämnas ättiksyra, trätjära samt tjär- och terpentinolja. I samband med sprängämnestillverkningen har upptagits eller planeras tillverkning av en rad nya produkter, bl. a. vissa läkemedel. Vid gasverken vidtagas anordningar för tillvaratagande av olika bensolprodukter. I övrigt må nämnas, att tillverkningen nu utökas av sådana viktiga råvaror som svavelsyra, salpetersyra och kalkkväve samt av garvännen, utvunna ur inhemska råvaror. Anläggningar äro vidare planerade eller igångsatta för framställning av glykol, klorcalcium, toluol, zinkklorid, sackarin och ett flertal andra kemiska råvaror.

Utvecklingen av råvaruproduktionen bildar ett integrerande led i den råvaruhushållning med inriktning på lång sikt, som jag förut sökt åskådliggöra. De tekniska och organisatoriska förberedelserna för ny råvaruproduktion och de därefter följande anläggningsarbetena och maskinanskaffningen kräva vanligen mycket lång tid, ofta ett år eller mera. Den nya produktionen måste därför på ett tidigt stadium inarbetas i planerna för råvaruhushållningen. Redan *innevarende* år får den svenska allmänheten på en rad olika områden kännning av, att ny råvaruproduktion kommer att sättas i gång *under nästa år*. När möjligheter föreligga till en utvidgning av råvaruproduktionen, kan nämligen tilldelningen av råvaran idag hållas rikligare, och längre gående regleringar av produktionen behöva ej tillgripas i syfte att ersätta de mest knappa råvarorna med mindre knappa. Omvänt betingas beslut om att sätta igång ny råvaruproduktion av det försörjningsläge, som idag råder på olika områden. Ju knappare tillgångarna äro och ju snävare hushållningen med en råvara måste gestaltas, dess större uppoffringar blir en ökning av råvaruproduktionen värd.

Samarbetet mellan stat och näringsliv.

Jag har här diskuterat den industriella hushållningen, som om vår industri idag fungerade som ett enda stort företag, ett Sveriges Förenade Industrier. Denna framställning strider till synes mot den invanda bilden av ett stort antal fristående företag, som under ständig orientering efter marknadens växlande förutsättningar sträva att förverkliga sina egna målsättningar och då främst att enligt spe-

lets regler göra sin produktion så vinstgivande som möjligt. Båda dessa bilder av industriens uppbyggnad svara emellertid mot läget för dagen. I vissa avseenden och då främst i fråga om råvaruförsörjningen med alla dess sidor, som jag här sökt klargöra, hålles industriproduktionen idag verkligen samman som en enhet. Ny råvaruproduktion tages upp, vissa råvaror ersätts med andra, produktionens inriktning omgestaltas och begränsningar av råvaruanvändningen genomförs utifrån en enhetlig synpunkt, nämligen den att på längre sikt trygga vår folkförsörjning och försvarets behov av ny materiel. Det har varit nödvändigt att för dessa uppgifters lösande bilda ett sammanhållande statligt organ, Statens industrikommission. Detta organ har genom olika fullmakter anförtrotts ledningen av hushållningen med landets industriella resurser.

Liksom ledningen av ett större enskilt företag bygger industrikommissionen sin verksamhet på ett nät av statistiska informationer från de olika grenarna av produktionen. På basis av de enskilda industriella enheternas bokföring har upprättats en central lagerbokföring för landets alla tillgångar av industriella råvaror. Löpande uppgifter inkomma även från de enskilda företagen om utvecklingen av deras produktion och råvaruförbrukning. Den centrala lagerstatistiken är upplagd enligt moderna bokföringsmetoder. En bristande balans mellan råvarutillgångarna och den löpande förbrukningen ger genast signal, att ett ingrepp är nödvändigt i syfte att öka råvaruproduktionen, lägga om råvaruförbrukningen eller på annat sätt genomföra besparingar av de knappa råvarorna.

Det är emellertid givet, att denna centrala ledning — liksom ledningen för varje större industriell organisation — måste bygga sin verksamhet på den insats, som göres av de däri ingående enheterna, i detta fall de enskilda industriföretagen. I själva verket ha industrien och staten i Statens industrikommission förenats i en personalunion. Det är i övervägande utsträckning män ur industriens egna led, som inneha de ledande posterna inom detta statliga organ. Men även i övrigt bygger det sin verksamhet i största möjliga utsträckning på medverkan från industriföretagen och deras organisationer. Överallt där så varit möjligt, har man från industrikommissionens sida sökt undvika att reglera produktionen tvångsvis. Industriföretagen och deras sammanslutningar ha också visat både vilja och förmåga att i betydande utsträckning på frivillighetens väg genomföra den anpassning av industriproduktionen, som blivit nödvändig. Erfarenheten visar dock, att i den mån verklig brist upp-

står på varor en tvångsvis genomförd reglering vanligen ej kan undvikas.

Igångsättande av ny råvaruproduktion måste i särskilt hög grad byggas på det fria näringslivets medverkan. I samförstånd med industrikommissionen ha också en rad företag inom olika industrigrenar utfört förberedande experiment och ekonomiska utredningar samt satt igång ny råvaruproduktion. Vid de omfattande utredningar och segslitna ekonomiska förhandlingar, som ofta måste föregå en utvidgning av produktionen, har kommissionen även kunnat anlita industriens egna organisationer. Särskilt har en inom Sveriges Industriförbund i höstas tillsatt produktionskommitté härvid lämnat betydelsefull medverkan.

Den intensifiering av den industriella hushållningen, som genomförts under trycket av kriget och avspärrningen, har givit många erfarenheter och resultat, som säkert komma att bli av bestående värde under en kommande fredsperiod. Utvecklingen av den nya råvaruproduktionen har ju helt bestämts av våra omedelbara behov under den nuvarande avspärrningen. Att vid produktionens inriktning taga hänsyn till den ekonomiska utvecklingen efter kriget, varom man nu intet kan veta, har givetvis icke varit möjligt. Men oberoende av huru utvecklingen efter kriget gestaltar sig, torde den nya produktion, som nu kommer till stånd, i stor utsträckning visa sig äga ekonomisk livskraft. Måhända skola också erfarenheterna under det nu pågående kriget föranleda oss att under en kommande fredsperiod hålla en högre beredskap på råvarufronterna, än vad vi tidigare velat kosta på oss, även om detta skulle innebära, att en råvaruproduktion måste hållas igång, som endast under krigsförhållanden är räntabel.

Erfarenheterna under det pågående kriget ha emellertid även visat vilka vinster, som kunna uppnås för folkhushållet genom en intensifierad hushållning på det industriella området. En standardisering och förenkling av industriproduktionen i förening med en viss omställning av denna för produktion av särskilt önskvärda varor har visat sig medföra betydande besparingar såväl av importerade råvaror som av arbetskraft. Dessa erfarenheter rörande möjligheterna att effektivisera industriproduktionen komma säkerligen att bli av största betydelse efter kriget, om vi då ställas inför uppgiften att vidmakthålla ett utökad försvar och samtidigt vilja i möjlig mån hålla uppe vår levnadsstandard.

Den 14 jan. 1941.